
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

EGY CESAREC-REGÉNY MARGÓJÁRA

BORI IMRE

Túlságosan merésznék, pretenciózusnak tűnt volna, ha alább következő széljegyzeteinknek a „Sinkó Ervin és August Cesarec” címet adjuk. Pozitivistá szemléletű összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányt ígérne ez a cím, holott a kérdést, amely a jegyzetírót foglalkoztatja, nem ilyen szinten szándékozik tárgyalni. A párhuzam lehetősége kétségtelenül adva van, számunkra azonban a Cesarec-regény, amelyet olvastunk, most azért érdekes, mert olyan problémáknak — mondjuk így — „európai” távlatait villantja fel, amelyeket mi Sinkó Ervin műveiben találtunk és ismertünk fel, és Sinkó Ervin emberi-etikai gondjaiként fogtunk fel és értelmeztünk. August Cesarec műve azt látszik bizonyítani, hogy a Sinkó Ervin megélte problémák alapvetően korkérdések voltak, nézzük akár érzelmi, akár pedig értelmi-eszmei vetületeit, s bármennyire individuális feleletet adott is Sinkó Ervin ezekre a kérdésekre, a feleleteket is az a forradalmi-ellenforradalmi korszak dajkálta fel, amelyben élnie adatott. Egy általánosabb és elterjedtebb gondolkodásmodell létezését kell feltételeznünk: ehhez igazodott mind August Cesarec, amikor a *Bjegunci* (Szökevények) című regényét írta, mind Sinkó Ervin, amikor többek között az *Optimisták* című regényének a sorsvonalait meghúzta. Ezért mutatkozik annyi rokon vonás a két alkotó sorsában és műveiben, de ugyanezért oly szembevetődnek a differenciák is.

Egy nemzedék tagjai voltak tulajdonképpen, de az az öt esztendő amivel Cesarec idősebb, legalább olyan fontos tényező a párhuzamoknál, mint kettejük „eredetének” a ténye. De az 1910-es években mind a ketten a szociáldemokratáknál járják ki a politikai inasiskolát, s talán az sem mellékes mozzanat, hogy mind a ketten kicsöppennek a mozgalomból radikalizmusuk miatt. Azután a büntetés ragadja mindkettőjüket a háborúba: Cesarec Szerbiába kerül, Sinkó az orosz frontra, hogy végül ugyanannak a forradalomnak az élményével telítődjenek. Cesarec anarchokommunistának minősíti akkori nézeteit, mint Krležáét is, különben, amikor együtt szerkesztik a *Plamen* című folyóiratukat, és ő, 1936-

ban, Moszkvában írott önéletrajza szerint, a folyóirat betiltása után, lehetséges letartóztatása előtt Bécsbe, majd Prágába emigrált — a „pesti kommünnel való kapcsolatai miatt”. Mind a ketten hát ott vannak Bécsben, nincsen azonban egyelőre nyoma, hogy Cesarec tovább ápolja a Tanácsköztársaság bukásával megszakadt magyar kapcsolatait. Bizonyos azonban, hogy nem tartozott a „kivonuló” kommunisták közé, hanem cselekvően részt vett Jugoszlávia Kommunista Pártja munkájában, így kerül ki Moszkvába is a Komintern IV. Kongresszusára 1922-ben. Harcos tíz esztendő következett ezután. Nehéz is lenne felsorolni Cesarec aktivitásának tényeit, s igazságtalanság is lenne ezeket párhuzamba állítani a krisztianus passzivitás sáncai mögé húzódó Sinkó Ervin életének a görbéjével. De 1934 után mintha ismét közeledne a két életsors egymáshoz. Cesarecnek 1934-ben pártmegbízásból kellene részt vennie a szovjet írók kongresszusán, de lekési, mert az illegális határátlépés közben elfogják, letartóztatják, és börtönbe zárják. Ugyanazokban az esztendőkből van tehát Moszkvában, amikor Sinkó Ervin is, csak hogy ő élvezi pártjának bizalmát, biztosabb támasza van tehát, mint Sinkónak. De Cesarec sem tudja kivárni regényének, a *Zlatni mladićnak* (Aranyifjú), megjelenését orosz nyelven, ahogy az *Optimisták* szerzője sem éri meg műve orosz kiadását. Alighanem egyforma csaldóással érkeznek mind a ketten Párizsba 1937-ben, ahonnan Cesarec továbbmegy — Spanyolországba, s egy esztendő múltán már kész is könyve, a *Spanjolski susreti* (Spanyolországi találkozások). De már ugyanabban az esztendőben (1939) érkeznek mindketten Zágrábba, hogy azután mintegy az „út végén” találkozzanak 1939 decemberében személyesen is — hacsak nem voltak már előbb is kontaktusaik. Tény viszont, hogy Krležával is Cesarec lakásán találkozik Sinkó. S nyomban választás elé is kerül: vagy Krležához csatlakozik, és a *Pečat* munkatársa lesz, vagy Cesarechez és az *Izraz* köréhez. Tudjuk, Sinkó vállalva a rizikót, a „trockista” *Pečat* munkatársa szeretett volna lenni.

Két világ — gondolhatnánk, és nem csupán a temperamentumok síkján! Még inkább pedig, ha Cesarec politikai pályarajzát nézzük, amelyben olyan típusú konfliktus-helyzetek nem adódtak, mint amilyenek Sinkó Ervinnél voltak, vagy ha voltak, Cesarecnek sikerült a politikai harcok gyakorlatában inkább fel-, mintsem megoldani őket. Lázás és egészen „vad”, anarchistának minősített expresszionizmusa ezt feltételezni engedi, amely a szépírók még az 1920-as években is élte. De azt is állíthatjuk, s alighanem nem alaptalanul, hogy Cesarecet ugyanakkor éppen azok a gondolatok foglalkoztatták, amelyek ott voltak a budapesti szovjetház szobáinak „levegőjében” is. Ha az egészen ifjú Cesarecnek Ibsen, majd Strindberg, az anarchista-kommunista forradalmárnak Dosztojevskij volt a „szentje”. „Még a háború előtt, rabruhában, a kolostori falak között álmodoztam a nagy hősről, aki az emberiséget az igazság birodalmába vezeti, és így beszéltem magamnak róla gyakran:

úgy kellene szeretnie, ahogyan Krisztus szeretett, és olyan hatalmasnak lennie, amilyen Napóleon volt. Akkor még nem is álmodhattam Leninnről...” — írja 1924-ben a *Književna republika*-ban megjelent Dosztojevskij—Lenin (Az orosz antiimperializmus két pólusa című tanulmányában. Ez és a *Sudite me* (Ítélezetek felettem) című nagynovellájának első változata főképpen Dosztojevskijjel való viaskodásának a jelentős dokumentuma. A tanulmány eszmei rétegeket érint, de a megvilágítás egészen festői: „clair-obscur”, ha Dosztojevskijt rajzolja, s „derűs plein-air”, amikor Lenint. Cesarec szerint az illúziót, amit Dosztojevskij melengetett, és tévesen, nagyon is ellentmondásos módon az orosz kereszténységtől várt megvalósítani, nevezetesen az európai civilizáció égető ellentmondásainak a feloldását, az evangéliumi tanítások diadalát, tulajdonképpen Lenin tette realitássá, amikor forradalomba vitte Oroszországot. S nem riad vissza Cesarec a paradoxontól sem, ha szükségességét felismeri, annál is inkább, mert e paradoxonban találja meg a maga problémája megoldásának a kulcsát. Ő is idézi Ivan Karamazov „sorsdöntő kérdését”: „...képzeld el, hogy ha te emelnéd az emberi sors épületét, azzal a céllal, hogy végül boldoggá tedd az emberket, végre békét és nyugalmat adj nekik, de ehhez feltétlenül szükséges és elkerülhetetlen előzőleg meggyötörni csak egy kicsi lényt... ilyen körülmények között beleegyeznél ebbe...” Ismerjük Aljosa feleletét, ami Dosztojevskijé is, s tudjuk, hogy ez a kérdés vezet be tulajdonképpen a Nagy Inkvizítorról szóló betétet. De míg legtöbbször e „karamazovi” kérdés kapcsán a forradalmi terror, a proletárdiktatúra erkölcsi bírálatának gondolatához jutottak el, Cesarec úgy látta, hogy Dosztojevskij, bár sejtelme sem volt róla, Lenint igazolta éppen a vérontás és az emberölés kérdésében. Mert Dosztojevskij is felkiált, amikor Tolsztojjal vitatkozik, hogy „Őlj!” Attól sem idegenkedik, hogy Gorkij Lenin-jellemzését idézze („Látjátok azt az embert, ha a középkorban él, szentté avatják.”), s a következő párhuzamot futtassa meg: Ha Dosztojevskij Marxtól indulva Mózes sok jelét vitte magával, akkor Lenin Marxtól indulva Krisztus jeleit vitte magával...” Majd így folytatja: „És ha éppen úgy akarják, nevezzék Nagy Inkvizítornak, aki Krisztus művét hozza helyre és Krisztust elűzi magától, mert zavarja; joga van és joga volt erre, mert azt a művet valóban helyrehozta.” Tanulmánya végén pedig eljátszik a gondolattal: ha Lenin és Dosztojevskij találkozhatott volna! Írja tehát: „Néha a Kreml falai között, a cárok holttetését őrző templomok mellett, a károgó varjakkal körülvett arany kupolák alatt sétálva eszembe jutott Dosztojevskij: ezeken az utakon járt ő is gyermekkorában az apjával és később is, félelmekbe görnyedten. Most pedig a kalugyerek nélküli kolostorok közelében, az üres cári udvar egyik házában Oroszország sorsát a szerény és büszke Lenin tartja a kezében. Mit mondanának ők ketten egymásnak, ha találkoznanának? Képzélek el, Dosztojevskijt örök álmából felébresztette a forradalom

dübbögése, felkelt a sírjából, elindult a véres utcán, veszthelyet látott, és Leninhez ment, Lenin pedig, mondjuk Kaplanics merénylete után, sebesülten fekszik. Másként is lehetne, mindegy.

— Krisztus nevében szólítalak fel — mondaná bizonyosan Dosztojevszkij —, hagyd abba!

Tudvalevő viszont, amikor Krisztus találkozott az Inkvizítorral, nem szólította fel, hogy hagyja abba az üldözéseket. Hallgatott. És még meg is csókolta az Inkvizítort. A csók előtt az Inkvizítor őt is máglyára akarta küldeni: »Megégetlek, mert akadályozol bennünket.« A csók után az Inkvizítor, zavarában, szabadon engedte őt, és remegő hangon így szólott hozzá: »Menj el, és ne jöjj vissza többé...« Meggyőző, tiszta hangján, jellemző mosolyával, Lenin végül is ezt mondhatná Dosztojevszkijnek:

— A nép és az ember nevében, menj el, mert zavarsz bennünket. Menj el, és jöjj vissza a te idődben, ami majd csak utánunk következik, és akkor ott együtt leszünk!...

A *Sudite me* című nagynovella első változata (mert Cesarec életrajzírója, Vice Zaninović szerint a végleges szöveg lényeges módon megváltozott) ezt a Dosztojevszkij nevével összeforrt kérdést „emberi” relációkban veti fel: a frontról hazatérő fiatal értelmiségi ember az emberiség, a humanizmus újjáteremtésének lehetősége után nyomoz, és ennek eljöttéről álmodozik. Egyike Cesarec „kereső” embereinek ez a hős, a *vándorok*, a *bolyongók* fajtájából való. Első, máig is kéziratban levő regénye, amelyet 1917-ben Kruševacon írt, már a *Bijeli lutalac* (Fehér bolyongó) címet kapta. Ez a regénye, ahogy egy nagyobb részletének közlője, Slobodan Kalezić megfogalmazta, az „embernek gonosz erkőn való felülkerekedéséről szóló ihletett poéma”, indítja útjára ezt az expresszionizmusban fogant embertípust, amely majd az 1920-as évek második felében *szökevény* alakul át, anélkül, hogy kereső mivoltát levetkeznék. Most már a *Bjegunci* című regényéről van szó, amelyet 1927—1928-ban írt és 1929-ben a börtönben fejezett be, majd 1934-ben adott ki erősen megcsönkítva, mert — mint már idézett 1936-os önéletrajzában írja, a cenzúra 33 helyen interveniált, néha oldalnyi szöveget is törölt. A regény keletkezésének a szálai azonban az 1920-as esztendőhöz kötődnek, amikor Cesarec Prágába volt kénytelen emigrálni, s már 1922-ben formálódni kezdett a mű, ahogyan azt A Nagy Mágus gyermekei címen megjelent részlet is bizonyítja. S mi több: az elsődleges címterv is ezt őrzi, s a következőképpen hangzott volna: *Az élet Nagy Mágusának gyermekei*.

Ha a Dosztojevszkij-interpretációval kapcsolatban szemünk előtt lebegett Sinkó Ervin Dosztojevszkij-élményének a kérdése is (s úgy, hogy ha elmennénk a Cesareccéval való összetetésig, akkor azt ismernénk fel, hogy ugyanarra a kérdésre egymástól mennyire különböző feleletet adtak), e regény kapcsán is Sinkó Ervinre, és *Optimisták* című művére kell

emlékeztetünk. Nem az időbeli vonatkozások miatt természetesen, mert Sinkó akkor kezdi írni regényét, amikor Cesarec éppen befejezte az övét, s az *Optimisták* befejezése még hiányzik, amikor a *Bjegunci* elhagyja a nyomdát. Az alapvető rokon voltukat a „feltáró-leszámoló” indíték, és az egymással ütköző nézetek megmutatásának a ténye biztosítja. Mind a ketten ifjú önmagukkal néznek szembe regényírás közben, s egy kritikai konfesszió formájában ábrázolják, hogyan is szorongatták Dosztojevszkij szellemkezét a forradalmi cselekvések idején. Ez a vonása méltán keltette fel már az 1960-as évek derekán a Cesarec-értelmezők figyelmét. Az író születésének hetvenedik évfordulója alkalmával kiadott vaskos kötetben (*Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*. Knjiga 342. 1965) két tanulmány is foglalkozik ezzel a regénnyel éppen „iránya” miatt.

Nagy igények szorultak egy aránylag rövid terjedelmű regénybe itt: az író „mindent” bele akart foglalni, ami eszmeileg és érzelmileg az 1910-es évek végén és az 1920-as évek elején foglalkoztatta — a hazai, horvátországi társadalmi-politikai közeget, amelynek feszítő ereje egyrészt a nemzeti eszme azon a vakvágányon, ahova 1918 után jutott, mert a horvát uralkodó osztály sajátította ki a maga számára, másrészt a bábállapotából kibontakozni nem tudott forradalomvágy, amely a magyarországi Tanácsköztársaság létének vörös fényében azzott fel, majd az osztályharc folytatásának a realitásába torkollt. Egy zágrábi fogorvoscsalád „dekadenciája” játszódik le a szemünk előtt a főhősnő, Buga Vlatković, sorsának rajzában: a felbomlott családi kép a horvát valóságot hivatott jelképezni, a kibicsaklott jellemek a vérfertőző vágytól a korrumpálódott politikáig adják a bontakozó dráma szereplőit. Cesarec regényének ezek a vonatkozásai azonban kevésbé érdekesek, s művészi-
leg sem igen meggyőzőek, főképpen, ha arra gondolunk, hogy Miroslav Krleža éppen erről a világról írta legerőteljesebb műveit.

Szempontunkból a *Bjeguncin*ak azok a szövegrészei érdekesek, amelyek e családi kört csak metsző hősről szólnak. Ezek, a főhősnővel együtt, Prágában élnek, és az új Csehszlovákia fővárosa számukra a „szőkevények” amolyan „varázshegyévé” válik, ahol érzelmek és eszme mutatják meg magukat és ütköznek össze. Marin Franičević mindezzel kapcsolatban írta a következőket: „1919 végén, a »Plamen« betiltása után, Cesarec Prágában húzódik meg. Több hónapig tartó Prágai tartózkodását később a *Bjegunci* című regényében mutatja be. Az autentikus hangulatkép és néhány sikeres forradalmárcsképp mellett a regényben megfogalmazza személyes dilemmáit is a politikával kapcsolatban, amelyben nélkülözhetetlen a fegyelem és a művészettel, ahol ez nem mindig lehetséges.” (Az októberi forradalom és A. Cesarec. Forum, 1967, 11—12., 691. oldal.) Azt is előre kell bocsátanunk még, hogy Cesarec kreatív fantáziája nem ember- és sorsteremtő típusú volt, képzelete szívesen tapadt valóságos személyekhez és valóban megtörtént

eseményekhez. Így van ez a *Bjegunci* esetében is, amelyet akár kulcsregénynek is tarthatunk. A Cesarec-irodalom pontosan meg tudja jelölni, hogy ki kicsoda a regényben. Cesarecnek Ilija Koren az alakmása, egyúttal — tegyük hozzá — az *Optimisták* Bati Józsijának is már-már édestestvére. Ő él múltja és a vágyott jövő erővonalai között. A múltja, mintha magának Cesarecnek rövid életrajza lenne:

„Képzleleleében valóban repült. Mindenekelőtt az életén át, munkáscsaládban töltött rossz emlékéü gyermekkorán, kétszeres, a háború előtti feygházi és a háborús katonai raboskodáson át a mostani szökésig...”

A jövő?

„Gyönyörű lesz! Mint egy szelíd kert, játékkal teli, nemcsak munkával; csak ki kell tépni még, ami vadon nőtt, a dudvát, ami még zavar...”

Egy eretnek szorongó lelke üzen a beszédes nevű Koren—Gyökér gondolataiban, hiszen a vágyott és a valóságos élet ellentmondását szeretné feloldani, a teljes életet szeretné élni, mondván, hogy „az életet vajon csak álmodni lehet”, s meg kell elégednie azzal, amit a képzelet kínál neki? A maga számára keresi az életreceptet, mintha a krízis, amelynek hatását érzi, individuális jellegű lenne. A „művész” lelkiisége nyilatkozik meg ebben, aki nem tudja életét hozzákapcsolni a „dógmához, amely feyghelmet, a politikához, amely harcot, talán halált is követel”:

„Fel kell találni magam és eldönteni, tisztába jönni önmagammal, a jelentőségemmel, integrális kötelességemmel; de lehetséges-e ez amennyiben az életet sem fogom fel integrálisan? És éppen ez az... számomra az életben minden csodás és titokzatos, akármennyire is tudatosodott bennem, akármennyire is megértem... Minden tudomány és filozófia, minden önelemző és kísérleti lélektan után, sőt minden szociális kísérlet és forradalom után az élet számomra még mindig csoda, időnként persze értelmetlenül egyszerű, mégis áthatolhatatlan, a fájdalomig áthatolhatatlanul zűrzavaros... Nem hiszek a felsőbb hatalmakban, amelyek irányítanak bennünket, de mindezen összefüggések között, ha elnézem önmagam és másokat, úgy tűnik, mintha valami mágikus pókhálóban ülnénk, legyek, áldozatai és játékaival valami mágikus póknak, pókmágusnak, ha úgy teszik...”

Ez a forradalmár (mert forradalmárként került Prágába, és talán vállalja a harcot is, ami véleménye szerint „még nem minden”) misztikus, akinek útja Prágában expresszionista jelképek erdején át vezet. Épület-szimbolikáról van szó. A vízibástya, a Vodarna, az „élet és halál Nagy Mágusának” a lakóhelyévé válik, s mintha „két mitikus királyság határmezsgyéjén állna”, a városháza oly nevezetes órájának bábjai „a fanatizmus szellemes és groteszk középkori 'táncát' járóják, míg az aranycsinálók házikói legalább olyan erőteljes jelképi értelmet kapnak, mint amilyent a vízibástya, amelyben Cesarec hőseinek „Ős-Ka-

jánja” tanyáz. Ezekben szeretne lakni Ilija Koren, mert ezek az egykori alkémikus-házak szinte teremtvé vannak arra, hogy bennük az ember megpróbálja megfejteni, ami még talányos, hogy megmagyarázza önmagát és az életet. Van itt azonban közvetlenebb utalás is:

„És mégis, ha az alkémia az egyik elemet másikká akarta változtatni, nincs-e akkor a szociális változásban is valami alkémiára emlékeztető, amikor az emberiséget valami mássá kívánja változtatni, mint ami ma?”

A középkori városfalnál állva (az „éhezők falának” nevezik) pedig úgy érzi magát Ilija Koren Bugával együtt, mint „kiüldözött, szeretetre és igazságra éhes gyermek”. Többlete, elégedetlenségének szítója egyben, utópisztikus vonású életigénye. „Inkább szívem szerint van utópiáról álmodni, mint a jelentéktelen valóságot éberén átélni...” — fogalmazza meg a vita hevében hitvallását. Már tudjuk, ez az utópia az emberi teljesség, aminek az „emberiség stílusa” lenne a kifejeződése. S mert művészlélekről van szó, Cesarec egy művészettörténeti röpke elmefuttatással is megajándékozza alakmását. A gótikától a dadaizmusig minden művészeti mozgalom felett pálcát tör az „emberiség” nevében, hadakozva a művészetben jelen levő inkvizícióval. Erdemes a modern irányokról szóló mondatokat idézni is:

„... És az impresszionizmus, amely a levegő és a fény nevében mint a rák bomlasztja a formákat, meg az expresszionizmus, amely ugyanezt teszi, és ami még szebb, a lélek nevében! Majd ismét a futurizmus, hogy a gyilkos inkvizíciót igazolja azzal, hogy az embernek több arca van, több keze, több feje és nem múlhat ki egy halállal! Vagy a kubizmus, amely az ember feldaraboltságát princípiummá tette, és hóhér módjára élve vágja négyfelé, tolmácsolván, hogy ez így egyúttal teljesség! Vagy végül a dadaizmus, amelyből egészen eltűnt az ember! Mindez hazugság, beteges, kegyetlen, szörnyű! Az emberiség stílusa még nem született meg...”

Cesarec hősenek gondolatait akár az 1920-as években politikáról és esztétikáról gondolkodó Sinkó Ervin is vállalhatná. Ha hangszerelésük más is, jelentésük azonos. Sinkónál krisztianus esztétikai felfogásként fogalmazódik meg. Talán az sem lesz ezek után véletlen, hogy Cesarec is foglalkoztatja Don Quijote alakja, akárcsak Sinkót. Az sem kétséges, hogy a forradalmárok egy típusának a gondolkodásáról van szó. De életérzéséről is, amit Cesarec az Izsák-szituációra való hivatkozással fogalmaz meg. „Mit jelent Izsáknak és az élet küszöbén áldozatnak lenni?” — ezt fejtegeti Ilija Koren: „És mi van abban az esetben, ami annyiszor történik és ismétlődik, hogy áldozatunkat nem oldja fel a csoda, mint Izsákot, nincs feloldás, legfeljebb az, hogy mások állnak a helyünkre. Az élet küszöbén találni magunkat, akár áldozatként, olyan áldozatként, aki belső szemével látja, hogy miért áldozza fel magát, látomása van az eljövendő életéről...”

Az érintkezési pontok az *Optimisták* és a *Bjegunci* között hát nyilvánvalóak, s mi több, mind a két regény írója vita tárgyává teszi hőséneket „evangéliumi” tanítását! Cesarec is több opponenset állít szembe Ilija Korennel. Az egyik a „vonalas”, az én-kultusztól mentes Višnjić. Ő az, aki elutasítja azokat a lelki bonyodalmakat, amelyek anynyira aggályossá teszik Ilija Koren életét. Nincs Korennek olyan állítástása, amelyet ezek az ellenlábások meg ne kérdőjeleznének. Így a forradalom hozta erkölcsi dilemmákat is:

„Forradalom és erkölcs... olyan kérdés, amelyre nem mi találunk megoldást, hanem a tömegek, ha megérik rá az idő! Csak annyit mondhatok, hogy örökösen az erkölcsöt hangsúlyozó politika olyan vékony, összegyűrt héjra hasonlít, ami alatt rendszerint csak kukacok és élősködők fogannak.”

Ha van cél előtted és harcolsz, ne önmagadra figyelj, hanem az útra, az irányra, amelynek a végén siker vár, de irtsd ki magadból mindazt, ami eszmélkedésed vakvágányra viheti — ezt hirdeti Višnjić, aki nem idegenkedik az erőszak alkalmazásától sem. Értetlenül áll barátja makacs elszántsága előtt, aki az érzékelt életkrízisnek a maga saját, személyes jellegű megoldását keresi. És az „életbe” küldi: „Egyébként is úgy vélem, egy irodalmár számára csak hasznos lehet az élethez való szoros kötődés, az élet pedig a haladást és a jövőt jelentő osztály.”

Éles ellentétben álló nézeteket ütköztet össze Cesarec, s jól kirajzolja a nézetek mögött az embereket is.

Például Korent:

„Eszményi volna, ha az életben való tájékozódásunkhoz nem kellene mások tanácsát kérni; ha az élet olyan világos és egyenes lenne, hogy bukdácsolás és tévelygés nélkül mindenki megtalálná az útját és a célját...”

Aztán Višnjićet:

„Harcolni kell az ilyen életért, nem siránkozni és képzelődni... Ami engem illet, én szeretem a világosságot, a harchoz szükséges világosságot, hogy leküzdhessem az akadályokat... ebben van az élet gyönyörűsége...”

Végül Buljuzt:

„Mindent csak kultúra, kultúra, inkvizíció, inkvizíció, emberség, emberség... mindezt már ezerszer hallottuk különböző szószátyároktól... Akik elutasítják a harcot, mint te is, ha arra kerül a sor, hogy ki kell harcolni az emberséget!”

Buljuz alakjánál azonban tovább is kell időznünk, mint Višnjićnél, hiszen Ilija Koren ellenpontja éppen Buljuz — ez a fanatikus forradalmár, akinek „fanatizmusa azért volt riasztó, mert tudatában az eszme dogmává alakult át, és egy primitív lélek temperamentumához kapcsolódott”. S mégis, ő Cesarec regényének legmarkánsabb és legmeggyőzőbb alakja, és a sok idea-ember között ő van húsból-vérből gyúrva.

Vajdasági szerb, aki a Monarchia katonájaként az orosz frontra kerül, ott fogságba esik, majd az októberi forradalom kitörése után vöröskatoná lesz. Hazatérőben 1919 tavaszán Pesten megáll, csatlakozik a Tanácsköztársasághoz és Szamuely Tibor különítményének lesz a tagja. Forradalmi szereplése miatt nem térhet haza, Jugoszláviába sem, hanem Bécsbe megy, ahová utánamennek a fehérterror pribékjei, hogy megölik. Bécsből Prágába költözik, ahol a regényidőben éppen egy, a forradalomról szóló magyar brosúrát fordít szerb nyelvre. Hajthatatlan és hajlíthatatlan, tüzes szemei, mint két fáklya, látszik rajta, hogy részt vett Oroszországban és Magyarországon a harcokban és az öldöklésekben. Elvárható-e más ettől az embertől, mint az, hogy az emberiséget „közönséges szocialista frázisnak” tartsa? A puhább lelkű Ilija Koren szemében ő a „Nagy Inkvizítor” megtestesülése, nem az egyházé, hanem a forradalomé! Prágában is Szamuely katonájaként hirdeti tehát: „A forradalomnak joga van az inkvizícióra, nélküle a győzelem első napján megszűnne a forradalom!” Ő viszont Ilija Korent tartja eretneknek, akit merev, elutasítóan hívő gondolkodása a következők kimondására ösztönöz:

„Eretnekség, azt mondom! Tudom, számodra, minthogy dogmatikus vagy, ez valami riasztó! Én pedig látod, úgy vélem, hogy a mi ügyünkben is, mint egykor a kereszténységben, éppen az eretnekek forgatják majd a haladás kerekét... Számodra a forradalom, mint valami vallás, dogmatikusan elveted az eretnekséget, én pedig úgy gondolom, akárhogy is fest a dolog, éppen az eretnekek igazán vallások! Ebből a szempontból akár Tolsztojra is hivatkozhatnék, aki valami hasonlót állított a maga kereszténységéről...”

Szélsőséges gondolkodásformákról, erkölcsi nézetrendszerekről és viselkedésmódokról van tehát szó a *Bjegunci* lapjain is. Am, mi tagadás, úgy tetszik, Cesarec szívéhez mind a két szélsőséges nézet közel állt. Erre abból következtethetünk, hogy a regény utolsó részleteiben éppen Ilija Korennel és Buljuzzal mondatja ki a lehetséges lezáró, csattanós szentenciákat. Előbb Ilija Korené a szó:

„Az ördögbe most minden jelképpel és a Nagy Mágussal! Meggyőződésem szerint a megoldás abban van, hogy mi magunk vagyunk a Nagy Mágus, minthogy örült életünket ki akarjuk békíteni az értelemmel.”

Majd Buljuz összegez, amikor Bugának, a regény törékeny testű, áldozatlány hősnőjének a halálhírét veszi:

„Am mindaz alapján, amit megtudtam tőletek, még inkább sajnálom Meghált! Meghalt, halott, de hiszen tudvalevő, nem üres szó az, hogy mindannyian szabadságos halottak vagyunk!”

Nem lehet véletlen, hogy az ugyanazzal a kérdéskörrel foglalkozó két regény, az *Optimisták* és a *Bjegunci*, ugyanegy „toposzt” mutat fel. „Mi kommunisták csak szabadságos halottak vagyunk...” hirdeti az

Optimisták is, s közös forrásukra is mutat („Hogy mondta Levine Münchenben, mikor halálra ítélték?...”).

Egy eszmélkedési korszak végét, egyben összegezését és bírálatát adja tehát Cesarec is — „ifjúkori önarcképével” egyetemben. Az is bizonyos, hogy korunk egyik hőstípusával állunk szemben, amikor Bati Józsi és Ilija Koren alakját szemléljük, mint ahogy egy másik hőstípus a Buljuzé és a Buljuzoké. Ami pedig fölöttébb tanulságos, az a megosztottságon való művészi inszisztálás, nyilván nem függetlenül a kortól sem, amelyben ezek az „életből vett” hősök és a maguk életét élő írók éltek és írtak.

Végezetül pedig Cesarec Leninről és Dosztojevszkijről írott tanulmányának paradoxonán felbátorodva, hadd kockáztassuk meg a kézenfekvőnek látszó miénket is, mondván, hogy August Cesarec regényének a Buljuza a pesti parlamentben („ahol egykoron Kossuth és Tisza dörögött...” — írja Cesarec) akár Sinkó Ervin ellen is szónokolhatott, hiszen Buljuznak nagy fájdalma, hogy Szamuley nem hallgatott rá, amikor az emberiségre apellálók elnémításáról volt szó!